

Zoran Jovanović

Ivan Cankar in Mihailo Kovačević

Prvo ime v naslovu zelo dobro poznajo vsi ljubitelji gledališke umetnosti, še posebej pa gledališki strokovnjaki, drugo — ime igralca in režiserja Mihaila Kovačevića (1891—1961) — pa bo tudi boljšemu poznavalcu gledališke umetnosti le stežka povedalo kaj več. Prav zato, da bi razumeli povezavo med njim in Cankarjem, moramo navesti nekaj podatkov o tej zanimivi umetniški osebnosti.

Mihailo Kovačević se je rodil leta 1891 v Beogradu; šolal se je v rojstnem mestu in v Petrogradu, v carski Rusiji, kjer je leta 1914 končal igralsko šolo. Med prvo svetovno vojno je bil kot prostovoljec težko ranjen in se je zdrvil v Franciji, po operaciji leta 1916 pa je ostal v Parizu in tam končal pariški konservatorij v razredu Paula Mounierja skupaj z Madelaine Renaud, Charlesom Boyerjem, Pierrom Blanchardom, Vero Koren in drugimi. Nato je igral na pariških odrih, leta 1924 pa se je vrnil v domovino in postal član Narodnega gledališča v Beogradu, v Novem Sadu, igral v Nikšiću, Skopju, Šabcu in v drugih gledališčih, izdal dve knjigi o gledališki umetnosti ter se leta 1928, tik pred nastopom šestojanuarske diktature, pred policijskim preganjanjem umaknil v Pariz, kjer je ostal do konca življenja.

Kovačević je med obema vojnama nastopal na številnih pariških odrih, izkazal se je v interpretacijah Shakespearjevih likov (Shylock, Othello, Hamlet), igral v številnih filmih (v režijah Marcela Pagnola, Jeana Renoirja itn.) in objavil leta 1941 v Clermont Ferrandu, svobodnem delu Francije, dve knjigi o gledališču, kajpak v francoščini.

I.

Kovačević ni bil le igralec in režiser, ampak tudi prevajalec naše dramske literature v francoščino. Poleg Cankarja je prevedel Stankovićevo »Koštano«, »Pesnika« Vojislava Ilića, v zapuščini pa se morda skriva še kakšen neznan prevod.

Beograjska gledališka revija »Pozorište« je decembra 1932 v 14. številki (str. 219) objavila članek z naslovom »Cankar v Parizu v prevodu g. Mih. Kovačevića«, v katerem je med drugim rečeno: »Pariška 'Comédie' objavlja na prvi strani, da bodo francoski prevod Cankarjevega 'Pohujšanja v dolini šentflorjanski' igrali letošnjo zimo v Parizu. Delo je prevedel v francoščino naš

dramski umetnik in pisatelj Mihailo Kovačević, ki ga 'Comedie' hvali kot igralca in kot prevajalca.

Objavlja tudi pogovor z g. Kovačevićem, ki poudarja, da je bilo na jugoslovanskih odrih v zadnjih šestdesetih letih odigranih okrog tisoč francoskih del, zaradi česar ni neupravičeno, da bodo to slovensko delo igrali v Franciji. Poudarja pomen Cankarja kot pisatelja in javnega delavca pri prebujanju Jugoslovanov...

G. Kovačević je že pritegnil zanimanje več francoskih umetnikov za to delo in razdelitev vlog je že domala dokončana.

A kot vemo, to znamenito delo žal ni ugledalo luči pariških odrov, čeprav je bilo še takrat moderna drama tako po obliki kot glede idej. Kovačević je kot prevajalec in gledališki umetnik takrat sodil podobno, kot je leta 1976 zapisal Dušan Moravec, ki trdi, da »ni nobenega dvoma, da je to Cankarjevo delo, najbolj evropsko, najbolj kozmopolitsko med vsemi njegovimi dramami in da bi že zdavnaj osvojilo velike odre zunaj doline šentflorjanske, če ne bi bilo rojeno prav v tej tesni dolini«.

Zanimivo je omeniti, da je bila po navedbah Franceta Dobrovoljca ta Cankarjeva drama prevedena v francoščino že prej — leta 1928, ko sta jo prevedla S. in J. Jeras. (Kakšna usoda je doletela prevod M. Kovačevića, bomo izvedeli od njega samega — iz njegove korespondence s prijateljem Radoslavom Vesničem, ki jo navajamo.)

II.

Mihailo Kovačević je imel v šestdesetih letih intenzivne stike z režiserjem Radoslavom Vesničem (1891—1980), s katerim si je redno dopisoval, na Vesničevo spodbudo pa je za novosadsko revijo »Naša scena« poslal tudi nekaj prispevkov iz Pariza. Iz njunega dopisovanja sem izbral štiri pisma, ki govorijo o Cankarju in izvedbi njegove drame »Hlapci« na pariškem Gledališču narodov leta 1956. Predstavo so dajali v Théâtre Sarah Bernhardt 1., 2. in 3. julija 1956.

1. PISMO:

Paris, 26. maja 1956

Moj dragi Rajko,

...Čakam na gradivo o Steriji z vsaj eno sliko... Pravkar sem napisal članek o Železničarskem gledališču EKIPA...

Kar zadeva Cankarja, mi pišeš: »če kaj veš o slovenskem književniku Ivanu Cankarju... lahko kaj napišeš o tej predstavi na festivalu«.

Moram Ti povedati, da sem že leta 1932 prevedel v francoščino njegovo delo »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« (La Corruption dans la Vallée de Saint Florian), v gledališkem časopisu COMEDIA pa je 30. novembra 1932 izšel moj obsežen članek o njem z njegovo sliko. Žal so se trije strojepisni primerki mojega prevoda izgubili na begu leta 1940. Sicer bi ga zdaj izvajal, kajti naše tedanje poslaništvo mi ni hotelo z ničemer pomagati. Še na začetku leta sem tukaj pritiskal, da bi dajali Cankarja. Glede Nušiča sem rekel, da bom sedel v prvo vrsto in žvižgal. Kar zadeva »Koštano« — ni za Francoze. Ne vedo, kaj je to — sevdah... noč... mesečina. Ambasadi sem obljubil, da se bom za Cankarja goreče zavzel. In naš ambasador Bebler, s katerim sva prijatelja izpred vojne, je Slovenec. Prosim te, Rajko, pošlji mi njegove »Hlapce«

Mihailo Kovačević, 1923

v srbskem prevodu, in to nujno (vem, da so jih po osvoboditvi tiskali), pozneje, ko boš utegnil, pa še v originalu, tj. v slovenščini. To je v splošno dobro.

2. PISMO:

Paris, 9. jun. 1956

Moj dragi Rajko,

Dobil sem »Hlapce«. Pristrčna ti hvala!

Prevedel bom vsebino in jo predložil nekaterim mojim prijateljem — direktorjem gledališč. Obenem jih bom povabil tudi na predstavo ljubljanskih umetnikov. Sporočil ti bom podrobnosti.

3. PISMO:

Paris, 5. jul. 1956

Moj dragi Rajko,

V nedeljo, 1. julija so v Théâtre Sarah Bernhardt igrali Cankarjeve »Hlapce«. Bral sem in prebral v srbsčini delo, ki si mi ga poslal... Bil sem na predstavi — lahko si misliš, s kakšnim navdušenjem sem pohitel, da jih vidim. Še pred vstopom — ko sem gledal v fotografiji različnih scen — sem presodil, da so vsi prestari za osebe, ki jih igrajo. Osrednji junak, tj. Jerman, ki ga igra

Sever, ne ustreza vlogi nekakšnega idealista... vaškega Hamleta. Ne vem, zakaj — nenehno je držal v roki palico in šepal. Če si je poškodoval nogo, bi bilo treba obvestiti občinstvo. Glej, kaj mu je zameriti: Dejanje I, prizor JERMAN IN ANKA.

Jerman: Nikoli me nisi vprašala, zakaj se ne smejem, jaz ne, ki ljubim tvoj smeh; še videla nisi, da sem bil v glasni družbi sam... Sever se skozi vseh pet dejanj smehlja, nasmiha... To ga dela simpatičnega, vendar ne ustreza vlogi.

Drugo: Anka, ki jo on ljubi in želi oženiti, kaže na odru okrog 18 let — ne več, Sever pa prek 40... To pomeni, da bi jih lahko bil oče. Župnika je igral Maks Furjan — prvorazreden. Hvastjo — Lojze Potokar. Odličen. On je star, vendar tudi pravi: »Jaz sem star, imam tri otroke...« Nadučitelja — Edvard Gregorin, zelo dober, Lojzko pa je igrala Anka Levarjeva dovršeno. Reči moram, da je s svojo diskretno mimiko in določenimi kretnjami, ki so izražale njena čustva — koristila tudi Cankarju samemu.

Naj ponovim o Severju: je postaven in preveč močan za to vlogo — npr. ko v 5. dejanju reče kovaču Kalandru: »...daj mi roko! (Pogleda na njegovo roko.) Za dve moji!« — Ni res. Sever je veliko močnejši od Janeza Cesarja, ki igra Kalandra.

Kar zadeva dekor — v 1., 2. in 4. dejanju zelo dober, v 3. in 4., ki se odvijata v Jermanovi sobi pa je absurden. Videti je, da je nekakšna bomba ali uragan — odnesel streho. Poleg tega leva polovica občinstva ne vidi, kaj se dogaja na levi strani sobe. Vidimo le glave igralcev — na srečo so visoki.

Vrata na levi vodijo v sobo Jermanove matere. Vidimo jo, ko za kulisami čaka na svoj vstop, potem, ko vstopi župnik, pa ga vidimo, kako stoji in čaka, da se bo spet vrnil na oder.

Občinstvo na levi strani parterja in lož se smeji sredi drame, občinstvo na desni strani pa se smehlja, ne da bi vedelo zakaj, toda to je nalezljivo. Občinstva je bilo zelo malo — kakšna dva, trije novinarji. Nedelja, lepo vreme — in ljudje gredo iz Pariza, naša slovenska kolonija pa je premaloštevilna. Seveda sem bil pogostokrat prvi, ki je sprožil aplavz »navdušenega« občinstva, toda to je le — načelo kolegialnosti. Ne rečem — vsi so odlični igralci — toda priletni. Podobno se je pred njimi zgodilo Norvežanom. Ob 50-letnici Ibsenove smrti so dajali LE CANARD SAUVAGE. Glavne vloge so igrali stari, ki so bili še pred Ibsenovo smrtjo v njegovi šoli. Sin je bil videti starejši od očeta! Za njih je bilo slabše, ker Francozi dobro poznajo to delo in so kritizirali takšno razdelitev vlog. Kljub vsemu mi je v zadovoljstvo, da je bil na sporedu Cankar, ki sem ga imel zmeraj rad in ga cenil kot enega naših najboljših dramatikov. Ne bom prevajal, ker ni možnosti, da bi lahko dajali v Parizu — neko protikatoliško delo!!! Toliko prej, ker je tukaj frakcija komunistov-katolikov.

Ljubljanska opera je imela velikanski uspeh v Veliki pariški operi. Bili so sijajni!

...

4. PISMO:

Paris, 9. jul. 1956

Moj dragi Rajko,

Oprosti, ker dodajam to o »Hlapcih«, toda s tem tudi končujem svojo (kot tudi občinstva) kritiko Severjeve igre.

Dejanje I. ANKA IN JERMAN. (potem) MINKA.

ANKA: Adijo!

JERMAN: Postoj! (Poljubi jo na lice.)

ANKA (se okrene na verandi): Pa snêmi z duše ta pusti cilinder, snêmi ga! In črno kuto sleci in paternošter daj iz rok! Adijo! (Odide v hišo.)

JERMAN (gleda na njo): Dobil še nisi, pa si že izgubil! Večer, še predno je bil dan!

MINKA (vstopi): Ali nič ne trepečete in ne upate, črnožalni Romeo?

Kaj naj rečem? Sever je vesel in se smeje, kar ne more ustrezati Cankarjevemu tekstu. Sicer pa je to tudi splošno mnenje, poleg tega pa tudi, da Jerman ne bi smel imeti več kot 25 let.

...

Te vtise o uprizoritvi Cankarjevih »Hlapcev« v Parizu je mogoče pojasniti tudi z dejstvom, da je ta naš igralec in režiser prenehal aktivno igrati zaradi bolezni, očitno pa je, da je bil zaljubljen v Cankarjevo dramsko delo. Še zlasti izstopajo njegove apartne pripombe o igri, še bolj pa o videzu Staneta Severja. Nemara je skoz kritika pravzaprav spregovoril igralec Mihailo Kovačević, ki mu ni bilo dano, da bi v svoji karieri odigral to ali kakšno drugo zaželeno vlogo iz Cankarjevega dramskega opusa. Očitno je, da ga je Severjeva vloga preganjala, ni mu dala miru in zato se je k njej vrnil tudi v drugem pismu, pri čemer je skušal sebi in prijatelju dokazati, da ima prav. Toda znano je, da je Sever prav za uspešno oblikovano vlogo Jermana dobil Prešernovo, pa tudi zvezno nagrado.

(Po naključju, zaradi aleatorike datumov, sta se ta dva umetnika — Sever in Kovačević — znašla skupaj na isti strani časopisa »Politika« 27. oktobra 1961, ko je bila objavljena vest, da je 25. oktobra tega leta v Parizu umrl Mihailo Kovačević, obenem pa je bila za naslednji dan napovedana proslava 25-letnice umetniškega dela Staneta Severja, ki naj bi se pojavil kot režiser in nosilec osrednje vloge v uprizoritvi nove drame Igorja Torkarja »Svetloba in sence«.)

Zdi se, kot da se pripomba Mihaila Kovačevića glede dekorja v »Hlapcih« do neke mere ujema s pogledi dveh beograjskih kritikov o tej isti predstavi, izvedeni na gostovanju ljubljanske Drame leta 1949 v Beogradu. Milan Bogdanović je v »Borbi« zapisal: »... Najresnejša pripomba bi veljala dekorju. Nekakšne ekspresionistično-konstruktivistične značilnosti tega dekorja so se zdele nekolikanj v neskladju z realizmom igre.« Eli Finci pa sklene kritiko v »Politiki« takole: (»Splošna skladnost je rušila le grobo ekspresionistična rešitev dekoracije Viktorja Molka.«) Ne vem, ali so isti dekor ohranili tudi v »pariški« predstavi, toda značilna je skladnost mnenj teh dveh kritikov, pa tudi podobnost z mnenjem našega pariškega »kritika« Kovačevića.

Upošteva je temeljno usmeritev revije »Dokumenti« se odpovedujemo podrobnejšim pojasnilom o imenih in nekaterih posameznostih v teh pismih, kajti naš temeljni namen je bil, da zgolj predstavimo neznane dokumente, ki zadevajo predvsem samo Cankarjevo dramsko delo in njegovo scensko usodo v Parizu.

Acteur et metteur en scène, Mihailo Kovačević, formé par les écoles de la Russie des tsars et de Paris, retourna en 1924 en Yougoslavie pour y participer dans de nombreux théâtres et pour se retirer ensuite en 1928, devant les persecutions de la police à Paris où il est resté jusqu'à la fin de sa vie. Il s'affirma sur les scènes parisiennes surtout avec ses interprétations des personnages de Shakespeare mais il se plaça aussi comme acteur de cinéma (entr'autres dans les films de Jean Renoir et de Marcel Pagnol). Il publia deux livres en français sur le théâtre tout en s'affirmant aussi comme traducteur de la littérature dramatique yougoslave en français. Il s'intéressait en particulier au dramaturge slovène Ivan Cankar dont le drame »Pohujšanje v dolini Sentflorjanski« (La Corruption dans la Vallée de Saint Florian) il traduisit en français en 1932 mais il ne réussit pas à la monter à Paris malgré les conventions entreprises à Paris. Dans les quatre lettres à son ami Radoslav Vesnić de 1956, il décrit plus minutieusement son rapport envers Cankar, spécialement son opinion sur la présentation de son drame »Hlapci« (les Valets) que présenta le théâtre national Slovène de Ljubljana, Drama, en juillet 1956 dans le Théâtre des Nations à Paris.